

ROZSONDAI MARIANNE* – MUCKENHAUPT ERZSÉBET

Telegdi Miklós és a nagyszombati CH-monogramos kötéscsoport

Telegdi Miklós (1535–1586) élete és működése

1543-ban, amikor a törökök megindították ostromukat Esztergom bevételéért, az érsekség és a káptalan elhagyta a várost. Az érseki széket és a káptalant Várdy Pál primás (1526–1549) Esztergomból Nagyszombatba helyezte át. A káptalan Nagyszombatban, az érsekség előbb ott, majd – időnként – Pozsonyban működött tovább. Nemcsak Esztergomból menekültek oda, a nagyvárad káptalan is Nagyszombatban talált oltalmat, és több női és férfi szerzetesrend a török elfoglalta országrészből Nagyszombat falai között húzta meg magát.

Telegdi Miklós Mezőtelegden született 1535-ben egyszerű szülők gyermekeként. A mezőtelegdi plébános, Ilosvai István korán felfigyelt a tehetséges fiúra, s gondja volt képeztetésére. Telegdi 1557-ben iratkozott be a krakkói egyetemre. Hazatérve Oláh Miklós szentelte pappá. 1559-ben már a nagyszombati iskola tanára (később főintézője). A katolikus nevelés és oktatás terén olyan hiány volt, hogy az országgyűlés elé került az iskolák ügye. Mint a Telegdiről monográfiát író Both Ferenc írja: „Az iskola hű képe a kornak, szelleme, tanmenete sok mindenre világot vet”.¹ (Ma sincs másképp.) Telegdi 1561-ben esztergomi kanonok, 1562-ben zólyomi főesperes lett. 1564-ben nagyszombati plébános, 1565-től olvasó kanonok. 1570-ben káptalani nagyprépost. Telegdi kiváló hitshónok volt, a katolikus hit elkötelezett szószólója és védelmezője, Bornemisza Péter méltó ellenfele. A hitviták idején Nagyszombat főszerepet játszott. Telegdi két érsek: Oláh Miklós (1553–1569) és Verancsics Antal (1569–1575) alatt

* Csapodi Csaba nemcsak tanárom, majd az MTA Könyvtára Kézirattárában főnököm volt, hanem ő indított el kutatói pályámon is. Javasolta, hogy kezdjem el katalogizálni az ősnymtatványok, a kódexek, majd a Régi Könyv Gyűjtemény eredeti, történeti kötéseit (1969). Fontosnak tartotta az eredeti kötések meghatározását, mint a könyv előtörténetének vallható tanúját. Munkásságomat végig figyelemmel kísérte. E helyen is hálás köszönetemet fejezem ki Neki mindezért. – Muckenhaupt Erzsébettel több mint tíz éve folyamatos szakmai kapcsolatban vagyunk. A kötés-kutatásban tanítványomnak tekintem.

¹ Telegdi Miklós életéről és tevékenységéről: BOTH Ferenc: *Telegdi Miklós élete és művei*. Szeged, 1899. – FÉNYI András: *Telegdi Miklós (1535–1586)*. Bp. 1939. – KLANICZAY Tibor: *Reneszánsz és barokk. Tanulmányok a régi magyar irodalomról*. Bp. 1961. 364–366. – BRAUNECKER M. Margit: *Nagyszombat mint irodalmi központ 1560–1640*. Bp. 1933.

szolgált. 1573-tól Telegdi érseki helyettes, 1577-től a főpüspökség adminisztrátora, vagyis az esztergomi érsekség kormányzója. Ekkor már nincs érsek, minden gond tehát, az egész katolikus egyház terhe Telegdi vállát nyomja. (1575–1596 között üres volt az érseki szék!) Telegdi a magyar törvényhozásban is részt vett. Királyi tanácsos, 1579-ben pécsi püspök, 1582-ben saági prépost. (Pécs is török kézen volt, Telegdi egyszer sem tudott odalátogatni.)

Sokat tanul nagy ellenfelétől, Bornemiszától. Rengeteget dolgozik. Evangéliumi magyarázatai három kötetét ő is magyarul írja, de már 1562-ben magyarul jelentette meg Petrus Canisius katekizmusát Hofhalternél Bécsben. Ez nem egyszerű fordítás, elég szabadon bánik a szöveggel, értelmezi, kihagy belőle és bele told (*A kereszténységnek fundamentumiról való rövid könyvecske*). Ez válasza a sorra megjelenő protestáns kátékra. Ugyanazokkal az eszközökkel harcol tehát, mint a jól felkészült, kitűnően képzett protestáns hitszónokok. Postilláinak első része 1577-ben még Bécsben jelent meg, de még ebben az évben sajtót állít fel Nagyszombatban. A bécsi jezsuiták megszűnt nyomdájának felszerelését vásárolja meg, s a postillák második kötete 1578-ban már nagyszombati saját házában lát napvilágot („Telegdi Miklós házánál”). Felismeri a sajtó és az anyanyelv hatalmát. Szellemi fegyverekkel harcol a katolikus hitért és egyházért, amely siralmas állapotban van. Pusztulás és zürzavar emészti az országot, az emberek életét és lelkét. A birodalmi és politikai határokkal, de vallásilag is megosztott nép egymást okolja a rászakadt nyomorúságért. (‘A török Isten büntetése.’) Nagy szükség van jó pásztorokra. Tudják ezt a protestánsok és cselekszenek lelkészeik, de látja Telegdi is. Ő a megindítója a magyarországi ellenreformáció hitvitázó irodalmának, ő Pázmány előfutára. Toldy jellemzése szerint: „Ha Pázmány a XVII. század bíboros Cicerója volt, Telegdi méltán a XVI. század Cato Censóriusának nevezhető.”²

Telegdi szakadatlan munkában telt rövid élete után, 1586 és 1588 között szünetelt a nyomda, s amikor újra indult, a káptalan tulajdonába került. A nyomda vezetője Pécsi Lukács, maga is egyetemet végzett ember, szerző, szerkesztő és korrektor. Telegdi halálát követően Monoszlói András, pozsonyi prépost a nyomda szellemi vezetője, aki ugyancsak a nagyszombati káptalani iskola tanára, s a hit védelmét célzó művek szerzője, Telegdi paptársa.

Telegdi nyomdája sokáig az egyetlen katolikus nyomda az országban. Kiadványai jelentős helyet foglalnak el a magyar nyomdászattörténetben.³ Úgy tűnik, hogy a nyomda mellett könyvkötőműhely is működött, ahol a kiadványok legalábbis egy részét bekötötték. Sajnos nagyon soknak ma már újabb kötése van. Az átkötésekre feltehetően azért került sor, mert a postillák, vagyis *Az evangéliumok magyarázatai*, az *Ordinarium*, az *Agendarius* vagy a *Corpus juris Hungarici* (= *Decreta*) stb. az állandó használat során elrongyolódott, javítani kellett és átkötni. Nem is szólva a kis terjedelmű, a nagyközönség kezébe szánt olyan művekről, mint Telegdi *Felelete* Bornemiszának, vagy Luther elleni vita-

² TOLDY Ferenc: *Irodalmi arcképek. (Telegdi Miklós.)* Bp. 1985. 22.

³ V. ECSÉDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában. 1473–1800.* Bp. 1999. 73–76. – GULYÁS Pál: *A könyv sorsa Magyarországon. 2. rész.* Bp. OSzK, 1961. 80–87.

irata (= *Egy néhány jeles okai, mellyekért... nem veheti... Luter Martonnac... tudományat*), s mindenek előtt a *Kalendáriumokról*. De nemcsak a nyomda kiadványainak egy részét kötötték be helyben, a nyomda mellett működő könyvkötőműhelyben, hanem más magyar és külföldi nyomdák termékeit is, köztük éppen Bornemisza műveit, amint az alábbiakban erre is hozunk példát. Hiszen az ellenfél műveit, ahhoz hogy megfelelően válaszolhassanak rá, alaposan ismerni kellett. Telegdi, illetve a káptalan könyvtárában meg is voltak – egyebek, így a neoplatonista munkák mellett – protestáns szerzők művei, mint erre Dümmerth Dezső könyvében tényszerűen kitér, s a Telegdi könyvtárát ismertető Tóth István is (pl. Luther összes és Melanchthon több hitvitázó műve).⁴

A nagyszombati reneszánsz kötőcsoport

E tanulmány tárgya azoknak a könyveknek a vizsgálata, amelyeket a Telegdi-féle, majd a káptalani nyomda mellett feltételezhetően működő könyvkötőműhelyben kötöttek be. Az eredeti, egykorú történeti kötések a könyvek provenienciájának fontos tanúi. A könyveket 1800 előtt jórészt tulajdonosuk, olvasójuk köttette be, s ez leginkább a használat, s nem a megjelenés helyének felel meg. Ahogy a nyomdát jól felfogott érdekből állította fel a nagyszombati katolikus felsőbb papság, ugyanúgy a könyvkötőműhely alapítását is a szükség diktálhatta. Az alábbiakban elemzett nagyszombati, CH-monogramos görgetőkkel díszített bőrkötések esetében a magyar kötéstörténet különleges példáival, bizonyos értelemben XVI. századi magyar kiadói kötésekkel állunk szemben.

Az ország három részre szakadását követően lényegesen megváltozott az ország szellemi arculata. Új központok, s területenként nagyon eltérő kulturális kapcsolatok alakultak az ország nyugati, északi vagyis felvidéki és keleti részében, azaz Erdélyben. Buda majd háromszáz évre megszűnt az ország fővárosa lenni. A változást a fennmaradt történeti könyvkötések is érdekes módon tükrözik. Az itáliai hatásra kialakult, összefoglaló néven budai reneszánsz kötéstípus eltűnt. A XVI. század második felében német mintákat utánzó, görgetős, ritkán lemezzel is díszített, jobbára vaknyomásos bőrkötéseket készítettek. E németes igazodást mutató reneszánsz kötések a figurális (sokszor emberalakos) ábrázolás jellemzi. A díszítéshez használt görgetőket és lemezeket láthatóan külföldön, elsősorban Németországban szerezték be, részben azonban azok mintájára itthoni metszőkkel készítették. E reneszánsz kötések igen kedvelt mintája még az úgynevezett német típusú palmetta, azaz leveles-szalagos fonadék, amely tulajdonképpen nem más, mint az Ulászló-kori magyar reneszánsz kötések akantuszos-palmettás indasorának nagyon stilizált változata. Egyébként ez a díszítőelem a XVII. század elejétől kezdődően, jobbára az erdélyi kötések,

⁴ DÜMMERTH Dezső: *A budapesti Egyetemi Könyvtár alapjai*. In: *Írástudók küzdelmei. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok*. Bp. 1987. 125–126, 138–139. – TÓTH István: *Telegdi Miklós reneszánsz könyvtára*. = MKsz (95.) 1979. 274.

sokszor a magyar típusú akantuszos-palmettás görgető kíséretében keretezi a késő reneszánsz kötéstáblákat.

1931-ben elsőként Gulyás Pál hívta fel a szakma figyelmét arra, hogy „több eredeti kötésben reánk maradt Mannel-féle és nagyszombati nyomtatvány egységes kötésstílusa... arra vall, hogy úgy Mannel, mint Telegdi nyomdájának megvolt a maga könyvkötészete”.⁵ Joannes Manlius (Mannel) nyugat-magyarországi könyvkötői tevékenységét (1582–1605) Borsa Gedeon dolgozta fel 1973-ban megjelent tanulmányában.⁶ Néhány évvel később Koroknay Éva, miután a nagyszombati kötések több, valamivel korábbi csoportjáról értekezik, éppen csak megemlíti, hogy 1581-től egy egységes CH-jelzésű reneszánsz kötéscsoport fordul elő Nagyszombatban. Ezekről azonban sem képet nem közöl, sem könyvekről nem szól konkrétan.⁷ Ugyancsak 1977-ben, Käfer István az Egyetemi Nyomdáról megjelent monográfiájában említi, hogy a korai nagyszombati kötések problémaköre további kutatási feladatokat rejt még magában. Megállapítja továbbá, hogy „gyakori felbukkanásuk ellenére nem készült még el rendszeres feldolgozásuk, pedig az újabb szakirodalom nyilvántart egy kb. 1570–1610 között keletkezett kötéscsoportot”. Szerinte ebben az időszakban, amely csaknem egybevág a nagyszombati nyomda működésének első korszakával, a kötések jelentős részét a mindeddig fel nem oldott 'CH kompaktor-monogram' jelzi. Kutatásai során arra a következtetésre jutott, hogy nem csupán nagyszombati nyomtatványok kerültek CH-jelű görgetővel díszített kötéstáblákba, hanem másutt megjelent könyvek is, amelyeknek egy része magyar könyvgyűjtők könyvtárából származik (pl. Telegdi, Kutassi, Halassi). Végül, valószínűnek tartja, hogy Pécsi Lukácsnak a könyvkötői munkában is közvetlen szerepe volt.⁸ Sajnos ő sem közöl ezekről képet, bélyegző-repertóriumot, illetve jegyzéket; a bemutatott kötések csak a nagyszombati könyvkötőművészet XVIII. századi korszakát illusztrálják.

Kutatásaink során több nagyszombati eredetű, CH-monogramos görgetővel díszített kötéssel találkoztunk. Az MTA Könyvtára és a csíksomlyói gyűjtemény kötéseiről 1985-ben,⁹ 1988,¹⁰ 1993,¹¹ és 1999.¹² évi tanulmányainkban

⁵ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 246.

⁶ BORSA Gedeon: *Joannes Manlius könyvkötői tevékenysége*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970–1971*. Bp. 1973. 301–321.

⁷ SZ. KOROKNAY Éva: *Egy XVI. századi nagyszombati kötéscsoport*. (*Oláh Miklós könyvtárának eddig ismeretlen kőtetéről*.) = *MKSz* (93.) 1977. 47–51.

⁸ KÄFER István: *Az Egyetemi Nyomda négy száz éve (1577–1977)*. Bp. 1977. 18–19.

⁹ ROZSONDAI BÉLÁNÉ KOLAUCH Marianne: *Művészi kötéstáblák a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában és ezek könyvtörténeti vonatkozásai*. Kandidátusi értekezés. Bp. 1985. [Gépirat] 212–214.

¹⁰ ROZSONDAI Marianne: *Signierte Renaissance-Einbände deutschen Typs aus dem 16. Jahrhundert*. = *Gutenberg-Jahrbuch 1988*. 303–305. Abb. 6. (a továbbiakban ROZSONDAI 1988.)

¹¹ MUCKENHAUPT Erzsébet: *XVI. századi német reneszánsz típusú szignált könyvkötések a csíksomlyói műemlékkönyvtár gyűjteményében*. Kolozsvár, 1993. 8–10. /Erdélyi Tudományos Füzetek 216./ – Ua.: Erdélyi Múzeum 1993. 3–4. füzet. 8–10. (a továbbiakban MUCKENHAUPT 1993.)

¹² MUCKENHAUPT Erzsébet: *A csíksomlyói Ferences Könyvtár kincsei. Könyvleletek 1980–1985*. Bp.–Kolozsvár, [1999.] 81–83. (a továbbiakban MUCKENHAUPT 1999.)

számoltunk be, s feltételeztük, hogy ugyanazokról a Gulyásnál, Koroknaynál és Käfernél említett CH-monogramos görgetőkről, illetve kötésekről lehet szó, hiszen nem valószínű, hogy egyidejűleg ugyanott (Nagyszombatban) két különböző 'CH-kötécsoport' fordulna elő.

Az alábbiakban az azonos díszítő motívumok alapján meghatározott kötések, a bennük lévő nyomtatványok, s a kézírásos bejegyzések közlése következik. Mindezt megelőzi a díszítő motívumok felsorolása és ábrája (1–2. ábra). Ebben Konrad Haeblernek a XVI. századi német reneszánsz kötések leírásánál alkalmazott, nemzetközileg elfogadott módszereit követjük.¹³ Például: a görgetőket arab, a lemezeket római számmal szokás jelölni; először a szignált, aztán a jelöletlen görgetők, majd a lemezek következnek. Végül az egyesbélyegzőket soroljuk fel az ábécé betűivel jelölve. Ilyen módon hivatkozunk rájuk a szövegben. Ezek alapján könnyen és egyértelműen visszakereshetők a díszítőmotívumok a mellékelt ábrán.

GÖRGETŐK

A. Szignáltak

1. 203×25 mm. Salvator-görgető: A keresztre feszített Krisztus CH: Ecce Agnv // s Dei Qvi T – Krisztus keresztelése: Hic Est Fi // Livs Mevs – Angyali üdvözlés: Ecce Conc // Ipius Et P – A feltámadt Krisztus: Gloriosa // Resvrect (= Haebler I. 166. CH I. görgető)

2. 165×16 mm. A megszemélyesített keresztény erények: Fides // Est Sv – Spes N // On Conc CH – Carit // As Ben.

3. 144×13 mm. A megszemélyesített három keresztény erény és a négy sarkalatos erény egyike: Spes – Fides CH – Forti[tudo] – Cari[tas].

4. 160×11 mm. A lombdíszek között négy medalionos fej és négy címer (Löwe–Sachsen–Adler–Kur). A lombdíszek között, Szászország címere fölött a monogram: CH

5. 170×13 mm. A gyermek Jézus három puttóval. Az egyik talapzaton a monogram: CH

B. Nem szignáltak

6. 22 mm széles német típusú palmetta

7. 9 mm széles kandeláber görgető

8. kb. 5 mm széles kandeláber görgető

9. 5 mm széles láncfonatos görgető

10. kb. 2 mm széles láncfonatos görgető

LEMEZEK

I. 55 × 42 mm. A Szentháromság ovális mezőben

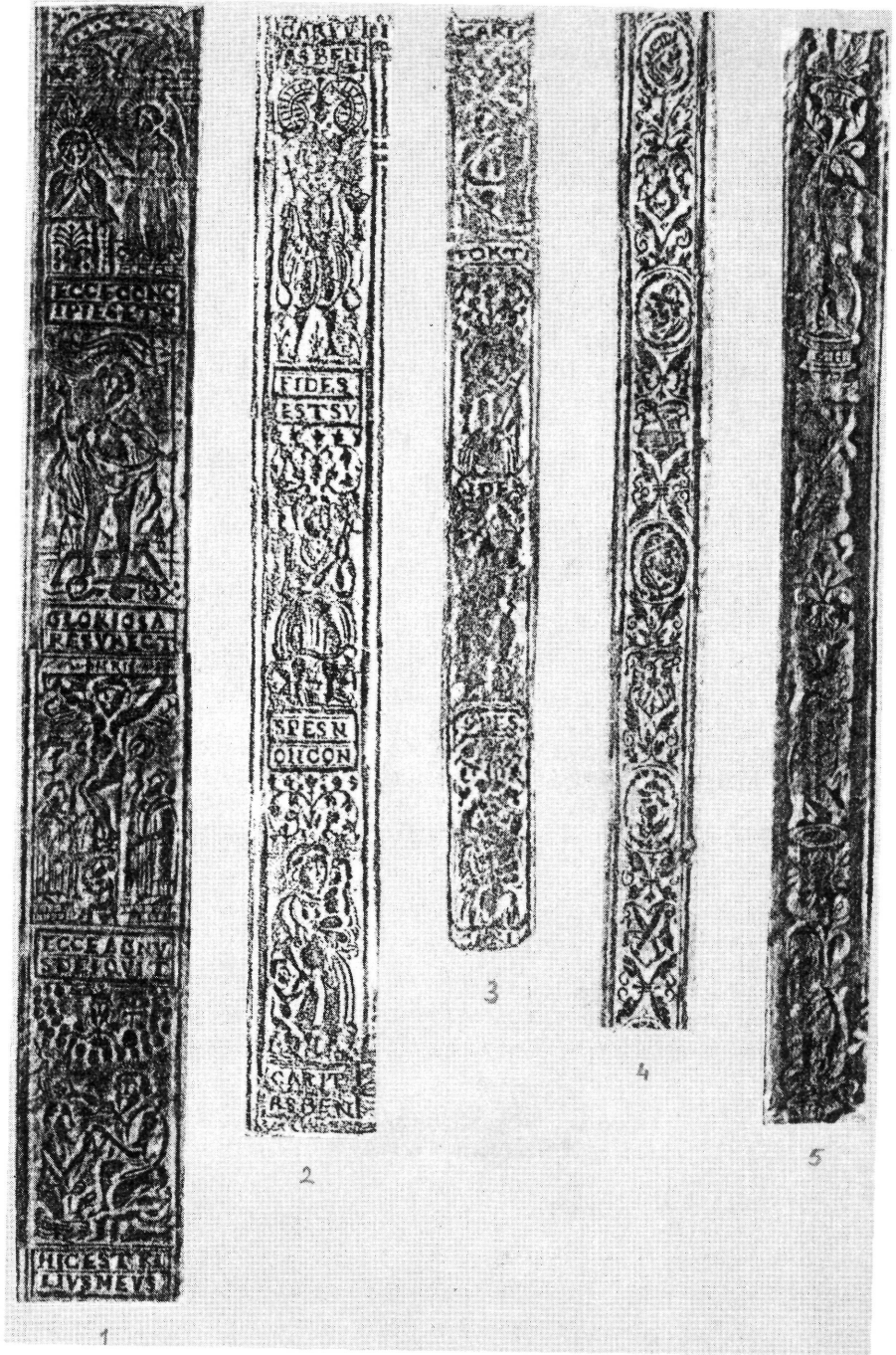
II. 55 × 43 mm. Arabeszk fonadék ovális mezőben

EGYESBÉLYEGZŐK

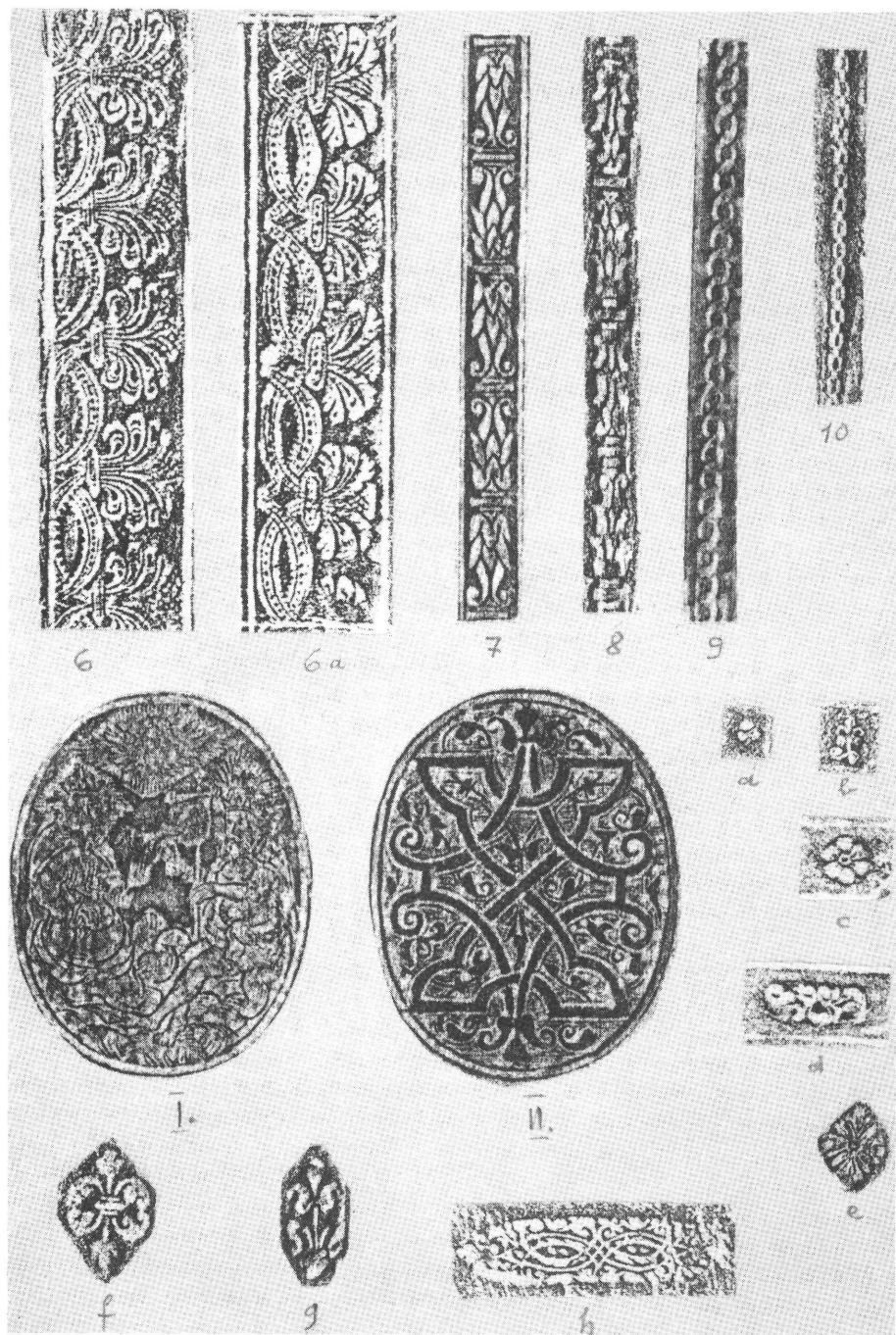
a. apró rozetta

b. Aldus levél

¹³ HAEBLER, Konrad: *Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts*. Bd. I–II. Leipzig, 1928–1929. Reprint: Wiesbaden 1968. /Sammlung Bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten. 41–42. Heft./ (A továbbiakban HAEBLER).

1. ábra: A CH-monogramos kötések díszítő motívumainak táblázata

2. ábra: A CH-monogramos kötések díszítő motívumainak táblázata

- c. kis rozetta
- d. hárslevél
- e. négyszirmú virág
- f. lilium
- g. virágtő
- h. stilizált növényi dísz

I. Telegdi Miklós művei

1. Budapest, OSzK: RMK I 122/ 2. példány

TELEGDI Miklós: *Az evangeliomoknac, mellyeket vasarnapokon és egyeb innepeken esztendő által az anyaszentegyhazba oluasni es predicalni szoktanac, magyarazattyanc elseo resze, mely magaba foglallya az aduenttül fogua husuetig valo vasarnapi euangeliomokat egynehany egyeb innepeknecc ... evangeliomiual es az oltari szentsegrül valo három predicatioual egyetembe.* Bechbe, Apffl Mihály, 1577. – 4°; RMNy 374.

Bejegyzések: Címlap (r): Andreas Haygerts [?] (áthúзва) – Lejjebb: Michäel Grohorubszky vir catholicus vitae xpitianae mp. (részben levágva) – Címlap (v): Dr. Todoroszku Gyula és neje Horváth Aranka könyvtára (pecsét).

Kötése: Fatáblás, restaurált, natúrszínű bőrkötés, elő- és háttáblája azonos. A XIX–XX. század fordulóján végzett restaurálásakor körbevágták az eredeti kötést, s egy új bőrkötésre ragasztották rá, aminek következtében a régi teljesen kisimult. A tábla szélén a megszemélyesített erények görgetője (1. ábra 2. görgető), a középmezőben függőlegesen két és fél sorban a német palmettas görgető (2. ábra 6. görgető) húzódik. A második, üres keret a rövidebb oldalakon megduplázódik, a felső sorban C. A., alatta A. A. monogram látható, a betűk között kettős hárslevél (2. ábra, d. bélyegző). A középmező alatti sorban az évszám: 1582. Az új gerincen öt egyszerű álborda. A táblákat két, részben pótoló rézkapocs zárja. Mérete: 209×156 mm.

2. Csiksomlyó, Ferences Könyvtár: 0337

TELEGDI Miklós: *Az evangeliomoknac, mellyeket vasarnapokon és egyeb innepeken esztendő által az anyaszentegyhazba oluasni es predicalni szoktanac, magyarazattyanc elseo resze, mely magaba foglallya az aduenttül fogua husuetig valo vasarnapi euangeliomokat egynehany egyeb innepeknecc ... evangeliomiual es az oltari szentsegrül valo három predicatioual egyetembe.* Bechbe, Apffl Mihály, 1577. – 4°; RMNy 374.

Bejegyzések: Címlap (r): Con[ven]tus Csikien[sis] 1664. Címlap (v): Jacobus dadaý. p[3]: Pro Conuentu Czýkiensi 1642. Fr. And[reas] Z[ágrábi]. A kötet végén: Emtus: Denario nolcvan penz egy forint finis. Hunc liber est Jacobus: Dadaý F[i]nis Finis. Omnis homo mendax nisi solus deus verax. Anno Dominij 1626.

Kötése¹⁴: Papírtáblás, vaknyomásos, barna bőrkötés, amelynek elő- és háttáblája megegyezik. Az első keretben a megszemélyesített erények görgetője (1. ábra. 2.). Ezen belül a rövidebb oldalakon az előtáblán superexlibris: M. L. Z. és évszám: 1582, a háttáblán egy-egy üres sáv van. A második keretet hársfalevelek és kis hatszirmú rozetták egyesbélyegzői (2. ábra c. és d.) díszítik. A harmadik keretben lombdíszek között a szász választófejedelmek címerei és a medalionos portrék görgetője (1. ábra 4.) látható. A középmezőt 9 mm széles kandeláber görgető tölti ki, három függőleges sorban (2. ábra 7.). A gerincen három dupla borda van, a gerincmezők üresek. A kötésben nyomtatványtöredék látszik. A táblákat egykor két pár bőrszalag zárta. Mérete: 210×155 mm.

3. Budapest, MTAk: Ráth 37

TELEGDI Miklós: *Az Evangeliomoknac, mellyeket vasarnapokon es egyeb innepeken esztendő által az anyaszentegyházban oluasni es praedicallani szoktanac, magyarazattyánac harmadic re-*

¹⁴ MUCKENHAUPT 1993. 8.

sze, mely magaba foglallya a szentec innepire ualo euangeliomokat. Nagy Szombatba, Telegdi Miklos hazánál, 1580. – 4°; RMNy 474.

Bejegyzések: Címlap (r) fölül: Biblioth[eca] Lycei R[egii] Claud[iopolitani] 1831– lejjebb más kézzel: Ex libris P. Lucae Nagy (egy Nagy Lukács nevű piarista atyáé lehetett a XVIII. század utolsó harmadában) – még lejjebb: Residenti[a]e PP [= patrum] Monostoriensium 1670 (= Kolozsmonostor). – Címlap (v): Ráth György könyvtára (pecsét).

Kötése¹⁵: Szakszerűen restaurált sötétbarna bőrkötés. A táblák szélén a Salvator görgető (1. ábra 1.) fut körbe, a második keretben a szélesebb kandeláber görgető (2. ábra 7.) látható. A rövidebb oldalakon az első és második keret közti üres sávban fenn superexlibris: I. P., lenn 1580, a betűk közt kettős hárslevél (2. ábra d.), az évszám között rozetta (2. ábra c.) van. A középmezőben ovális lemezdíszben a Szentháromság (2. ábra I.), alatta és fölötte két-két, egymással szembe fordított lilium (2. ábra g.). A háttábla csak annyiban tér el, hogy a centrumba fonadékmintás ovális lemezdísz (2. ábra II.) került. A kandeláber görgető, a lemezdíszek, s az évszám aranyozott. A gerincen három dupla borda, a gerincmezők üresek. Két kapocs zárja. Mérete: 217×150 mm.

4. Csíksomlyó, Ferences Könyvtár: 0412

TELEGDI Miklós: *Az Evangeliomoknac, mellyeket vasarnapokon es egyeb innepeken esztendő által az anyaszentegyházban oluanski es praedicallani szoktanac, magyarazattjánac harmadic része, mely magaba foglallya a szentec innepire ualo euangeliomokat.* Nagy Szombatba, Telegdi Miklos hazánál, 1580. – 4°; RMNy 474.

Bejegyzések: Előzéklap (r): N. N. S. 1637. Lege, et attende diligenter. – Telegdi Miklos Püspök de eo Conventu Czikiensi. Legere et non intelligere est negligere 1648. Die 18 Octo [bris] Deo adjuvanti Porficere Vobis [Somlyai Miklós írása]. Címlap (r): Convent [us] Cikien [sis] 1681. – F. I. V. [XVI. sz. vége].

Kötése¹⁶: Fatáblás, vaknyomásos, barna bőrkötés, amelynek elő- és háttáblája teljesen azonos. A táblák szélén a görgetőben a már megismert allegorikus, nőalakokban ábrázolt erények (1. ábra 2.). A rövidebb oldalakon egy-egy üres sáv következik. A középmezőt címeres-medalionos görgető (1. ábra 4.) keretezi, a centrumban két sorban német típusú palmettás görgetőt helyezett el a könyvkötő (2. ábra 6.). A gerincen három dupla borda van, és négy díszítetlen mező. A táblákat két fémkapocs zárja. Mérete: 211×155 mm.

5. Csíksomlyó, Ferences Könyvtár: 332

ORDINARIVM officii divini secvndvm consvetvdinem metropolitanae ecclesiae Strigoniensis, a mendis purgatum et editum, opera et expensis reuerendissimi domini Nicolai TELEGDINI episcopi Quinqveecclesiensis et in spiritualibus administratoris archiepiscopatus Strigoniensis. Tirnaviae, in aedibus... episcopi [typ. Telegdi], 1580. – 8°; RMNy 473.

Bejegyzések: Az előtáblán belül: Unus ex libris Mattiae Vinczil ex facultate R. D. Vale [n] tini Lado [XVII. sz.]. – A [n] no Domini 1605 14 die Septembris natus est filius meus Michaiel in scola possessionis niutod Laus Deo Amen. – Anno D [omi] ni 1615 2 die Juli est defuncta vxor mea charissima Helena Oh bone deus. – Anno 1620 est occisus Blasius literatus in hilib magister gelencensis. Előzéklap (r): Fiant Domine oculi. Anno 1619 eztendeobe mene Beolen gabor nemet orszagiba de maga marada Kassa [n] az zekeli attiafiak haza ionenek. Címlap (r): Convent [us] Csikien [sis] 1684. f[8]: 1615 est illa die defuncta vxor mea. A háttáblán belül: A [n] no D [omi] ni 1619 26 die mensis Augusti mene magyar orszagiba botlen gabor hadastol az tizantul. [Betűhív közlés.]

Kötése¹⁷: Fatáblás, vaknyomásos, sötétbarna bőrkötés. Az elő- és háttábla felépítése és díszítése azonos. A széleken a megszemélyesített erények görgetője fut körbe (1. ábra 3.). A második keretben hársfalevél és Aldus levél bélyegzők láthatók (2. ábra d. és b.), míg a középmezőben virágtövek helyezkednek el egymás alatt (2. ábra g.). Az előtáblán a rövidebb oldalakon húzódó sávokban

¹⁵ ROZSONDAI 1988. 303.

¹⁶ MUCKENHAUPT 1993. 9.

¹⁷ MUCKENHAUPT 1993. 8–9.

superexlibris található: D. B., alul 1583. A gerincen három dupla borda van, a négy mezőbe két-két virágtó bélyegzőt (2. ábra g.) nyomott a mester. Fémkapocs nyoma látszik. Mérete: 164×94 mm.

6. Budapest, Egyetemi Könyvtár: RMK II 16

[CORPUS Juris Hungarici.] *Decreta, constitutiones et articvli regvm incltyi regni Vngariae ab anno Domini millesimo trigesimo quinto ad annum sesquimillesimum octogesimum tertium publicis comitijs edita.* Tyrnaviae, [typ. Telegdi], 1584. – 2°; RMNy 549.

Bejegyzések: Előzéklap (v): Ex Libros Batazar [!] Miko Parocho Wystuk.

Kötése: Papírtáblás, vaknyomásos, barna bőrkötés. Az elő- és háttábla kissé eltér, felépítésük azonban megegyezik. Az első keretben kandeláber (2. ábra 8.), a másodikban a megszemélyesített erények görgetője (1. ábra 2.) fut körbe. Az első keret sarkaiban átlók, a kandeláber görgető végein egy-egy liliom bélyegző látható (2. ábra f.). A két kereten belül, a rövidebb oldalakon egy-egy sáv húzódik, amelyek végeiben az előtáblán ugyancsak egy-egy liliom (2. ábra f.), a háttáblán a címeres-medalionos görgető látható (1. ábra 4.). Mind az elő-, mind a háttábla harmadik kerétét címeres-medalionos görgető ékesíti, majd a rövidebb oldalakon egy-egy újabb sáv következik, ebben az előtáblán a superexlibris: M. B. D. S. olvasható, illetve alul 1593. A negyedik keretet az előtáblán láncfonatos görgető díszíti (2. ábra 10.), a végein egy-egy négyszirmú virág, a sarkokat egy-egy liliom hangsúlyozza (2. ábra e. és f.). A háttábla negyedik keretében virágtó és liliom bélyegzők helyezkednek el (2. ábra g. és f.). Kandeláber görgető (2. ábra 8.) veszi körül a középmezőt, amelyet az előtáblán német típusú palmattás görgető (2. ábra 6.) tölt ki, a háttáblán liliomok és négyszirmú virágok (2. ábra f. és e.). A gerincen négy dupla borda van és díszítetlen gerincmezők. A táblákat egykor két pár bőrszalag zárta. Mérete: 317×208 mm.

II. Más magyar szerzők művei

7. Budapest, OSzK: RMK I 95/ 1. példány

BORNEMISZA Péter: *Első része az evangeliomokból es az epistolakból valo tanvsagoknac, mellyeket a keresztyeneknek gyülekezetibe szoktanac predikalni minden ünnepnap.* (Comiatin) Sempteről, (Huszar Gal) [typ. Bornemisza], 1573. – 4°; RMNy 333.

Bejegyzések: Címlap (r): C[risto]ph[orus] Poson 1633. Lib. E.

Kötése¹⁸: Srégelt élű fatáblás, barna, vaknyomásos bőrkötés, melynek elő- és háttáblája azonos. A gerinc mentén egy üres sáv húzódik végig. Az egyetlen díszített keretben a megszemélyesített erények görgetője fut körbe (1. ábra 2.). A középmezőt két függőleges sorban a német palmattás görgető (2. ábra 6. variánsa) díszíti. A gerincen három dupla borda van, a mezők díszítetlenek. A kapcsok horgas része hiányzik. Mérete: 216×147 mm

8. London, British Library: C. 36. f. 21

BORNEMISZA Péter: *Első része az evangeliomokból es az epistolakból valo tanvsagoknac, mellyeket a keresztyeneknek gyülekezetibe szoktanac predikalni minden ünnepnap.* (Comiatin) Sempteről, (Huszar Gal) [typ. Bornemisza], 1573. – 4°; RMNy 333.

Bejegyzések: Az eredeti, röpülő előzéklap belső oldalán, fölül: Lugossy. Lejebb: Roxer (?) Anno 1670 die 16, 10bris. Alatta két német sor, majd: Ez könyvnek gazdája Johannes Erdélyi kinek / Isten híven jora ösztönözi / Noha az Ur keze gyakorta öklözi / De büszkös sebeit jo irral költözi. Die 30a April 1672.

Kötése is, nemcsak a nyomtatvány, teljesen megegyezik az előzővel (7. tétel). Restauráláskor körbevágták, s ennek mentén farkasfog keret látszik. Az új bőrborításra való felragasztáskor az eredeti kötés nagyon kisimult. Mérete: 212×147 mm.

¹⁸ FITZ József: *A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. II. A reformáció korában.* Bp. 1967. 72. (Fitz közli a háttábla képét. Sajnos a reprodukáláskor a könyvet a feje tetejére állították.)

9. Sárospatak, a Református Kollégium Nagykönyvtára: D 726

BORNEMISZA Péter: *Masic resze az evangeliomokból es az epistolakból valo tanvsagoknac, mellyeket a keresztyeneknek gyulekezetibe szoktat predikalni minden unnepnap.* Sempteről 1574 [typ. Bornemisza]. – 4°; RMNy 355.

Bejegyzések: Előzéklap (v): Liber III[ustris] Collegii Ref[ormat]i S[áros] Patakiensis ab A[nn]o 1787 die 20a Octobr. Signante Johanne Szombathi. P. P. mp. Címlap (r): A S[áros] Pataki Anya Oskolának részére szerzette 1787 évben Miskolczon J. Szom[bathi] (?) (E rövidített név olvasata bizonytalan.)

Kötése¹⁹: Elő- és háttábla azonos. A kötéstábla szélén a nagyobb méretű erény görgető (1. ábra 2.) fut körbe, a második keret üres és a rövidebb oldalakon megduplázódik. A középmező körüli keretben a négy allegorikus nőalakot mutató erény görgető (1. ábra 3.) látható. Az elő- és háttábla közepén kandeláber görgető húzódik, elől a keskenyebb (2. ábra 8.), hátul a szélesebb (2. ábra 7.). A gerincen három borda van, a könyv egykor két kapoccsal záródott. Mérete: 217×145 mm.

10. Sárospatak, a Református Kollégium Nagykönyvtára: O 177

MONOSZLÓY András: *De cultu imaginum. Az idvössegre intő kepeknec tiszteletiről valo igaz vdomany.* Nagyszombatba 1589 [typ. capituli]. – 4°; RMNy 632.

Bejegyzések: Előzéklap (r): Michael Miko Szut (?) Szent Kethazi mulieris Anno 1694. Címlap (r): Liber Scholae S[áros] Pataki[ensis] 1739. Fölötte egy többszörösen áthúzott, olvashatatlan tulajdonos név.

Kötése: a 7. és 8. szám alatt leírt kötéssel egyezik, vagyis az egyetlen díszített keretben a három nőalakos megszemélyesített erény görgető fut körbe (1. ábra 2.). A második keret üres, a rövidebb oldalakon megduplázódik. A felső sorban L. E. G. superexlibris, alul évszám: 1589 (aranyozva). A középmezőt két függőleges sorban a német palmetta görgető (2. ábra 6.) díszíti. Az elő- és háttábla azonos. A gerincen három dupla borda van, a mezők díszítetlenek. Két kapocs zárja. Mérete: 206×147 mm.

III. Külföldi nyomdákól való latin nyelvű művek

11. Csíksomlyó, Ferences Könyvtár: 6170–6171

Koll. 1: JACOBUS de Voragine: *Legenda aurea sanctorum.* Strassburg, [typogr. operis Jordani de Quedlinburg (=Georg Husner)], in vigilia et altera die sancti Matthiae apostoli [23. et 25. Febr.] 1489. – 2°; CR 6452; BMC I 138. – Muckenhaupt 1999. II. 57.

Koll. 2: GUILLELMUS Parisiensis: *Postilla super epistolas et evangelia.* Basel, Nicolaus Kessler, III. Kal. Mar. [28. Febr.] 1488. – 2°; HC 8267. – Muckenhaupt 1999. II. 53.

Bejegyzések: Előzék (r): Conventus Csikiensis [XVII. sz.] – coll. 1., f. 1r: Con[ven]tus [...] Min[orum] S[ancti] P[atris] N[ostri] [...] [XVIII. sz.] coll. 1., f. 14r: Con[ven]t[us] Csikien[sis] 1664. coll. 1, f. 261r: In nomi[ne] D[omi]ni n[ost]ri ihesu christi amen 1522.

Kötés²⁰: Papírtáblás, barna, új bőrkötés. A gerincen három dupla borda van, a táblákat az eredeti kötés fémkapcsai zárják. 278×195 mm. – A restaurálás óta az eredeti fatáblás, vaknyomásos, világos színű bőrkötést külön őrzik (T 8/a). – Az első keret és a középmező német típusú palmetta görgetőből kialakított (1. ábra 6.). A második keretben a megszemélyesített erények CH betűkkel szignált görgetője fut körbe (1. ábra 3.). A gerincen három dupla borda, s négy díszítetlen

¹⁹ Köszönettel tartozunk Dr. Konrad von Rabenaunak (Berlin, Schöneiche), aki évekkal ezelőtt megküldte a sárospataki kutatásai során készített kötéslevonatai xeroxmásolatait, amelyeket ezúttal is eredménnyel használtunk, valamint a sárospataki könyvtáros kollégáknak, akik segítséget nyújtottak a hiányzó adatok pótlásában, s további xeroxmásolatokat és a kért három kötés teljes levonatait megküldték.

²⁰ MUCKENHAUPT 1999. 81–83., II. 57.

mező van. Az előtáblán, a rövidebb oldalakon, fölül az F. I. V. superexlibris olvasható, alul évszám van : 1590. A táblákból 1590. évre szóló nagyszombati kalendárium-töredék (T 8/b) került elő.²¹

12. Budapest, OSzK: RMK III 148/ 1. példány

MISSALE secundum chorum almae ecclesiae Strigoniensis. Venetiis, Lucantonio Giunta, pro Johanne Paep, 1507. – 8°; RMK III 148 (= Függelék 25).

Bejegyzések: A birtoklás tényére utaló kézirásos bejegyzés nincs, a kalendárium lapjain a használatra utaló bejegyzések vannak. Fölül, alul megvágott, csonkult. – A címlapon: Dr. Todorszku Gyula és neje Horváth Aranka könyvtára (pecsét).

Kötés: Befelé srégelt fatáblán barna, restaurált bőrkötés. Az elő- és háttábla azonos, egyetlen keret díszíti, az allegorikus nőalakokként megszemélyesített keresztény erények görgetője (1. ábra 2.). A középmezőben négy függőleges sorban a címeres-medalionos görgető (1. ábra 4.) látható. A középmező fölötti sávban az előtáblán superexlibris: G. K. P., alul évszám: 1584, ezek aranyozottak. A háttáblán ezek vízszintes sávjai üresek. A gerincen három borda van, a mezők díszítetlenek. Két rézkapocs zárja. Mérete: 172×126 mm.

13. Budapest, MTAK: RM III 72

MISSALE secundum chorum almae ecclesiae Strigoniensis. Venetiis, Petrus Lichtenstein, pro Urbano Keym, 1513. – 4°; RMK III 185 (= Függelék 39). – Bibliotheca Hungarica 752.

Bejegyzések: Címlap (r): Ex libris Michaelis Novak Praep[ositi] S. Tho[mae] – Alul pecsét: A Magy. Tud. Acad. Vigyázó Ferenc könyvtára 3370. – Fol. 2: Anno 1603 obiit R.P. Micha[el] Novak canonicus Strigon[iensis], Praepositus S. Thomae et concionator Schlaus [Slovacus?] anis 22.²²

Kötés²³: Fatáblás, barna, aranyozott bőrkötés. Az elő- és háttábla felépítése azonos. A tábla első keretében a gyermek Jézust három puttóval ábrázoló görgető (1. ábra 5.) látható. A második keretet láncfonat (2. ábra 9.) adja, melynek külső sarkait lilium díszíti (2. ábra f.). A középmező ovális lemezdíszében a Szentháromság (2. ábra I.), fölötte a superexlibris M. N., azaz Novák Mihály esztergomi kanonok monogramja két Aldus levéllel (2. ábra b.), az ovális középlemez alatt évszám: 1590, a pontokat helyettesítő Aldus levélkéekkel. A háttábla csak annyiban tér el, hogy a centrumba fonadékmintás ovális lemezdísz (2. ábra II.) került. A gerincen négy dupla borda, a mezőkben két-két négyszirmú virág (2. ábra e.) fog közre egy stilizált növényi dísz (2. ábra h.). A kötetábla sarkain sarokveretek. Két kapocs zárja. Mérete: 217×150 mm. Ez a bőrkötés a legelegánsabb valamennyi között (3. ábra).

14. Budapest, MTAK: RM III 191

JANUS Pannonius: *Illivs antiqvis vatibus comparandi ... quae vspiam reperiri adhuc potuerunt, omnia. Opera Joannis Sambuci*. Viennae Austriae, 1569, ex officina Caspari Stanhoferi. – 4°; RMK III 585.

Bejegyzések: Címlap (r): Jo. Paullus Reinhardus Erlangen 1746. – Címlap (v): G. Telekies' Alapítványa. (pecsét).

²¹ RMNy 631.

²² KÖRMENTY Kinga: *Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, a Ferences rendház és a Babits Mihály Városi Könyvtár állományának történeti áttekintése*. = MKsz (107.) 1991. 31–32. (Novák Mihály kanonokról) – IVÁNYI Béla: *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi B. cikkek és anyaggyűjtése*. In: *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. 11. Szerk. KESERŰ Bálint. Szeged, 1983. 134; 211. tétel.

²³ ROZSONDAI 1988. 304.

3. ábra: Budapest, MTA Könyvtára: RM III 72 kötése (13. tétel)

Kötés²⁴: Papírtáblás, vaknyomásos, világos bőrkötés. Az elő- és háttábla megegyezik. A táblák szélén a Salvator görgető (1. ábra 1.) fut körbe. A rövidebb oldalakon egy-egy sáv, amelyeknek két szélén rozetta (2. ábra c.), a második keretben ugyanez a rozetta váltakozik a kettős hárslevéllel (2. ábra d.). A középmezőben a három megszemélyesített keresztény erény görgetője (1. ábra 2.) látható. A gerincen három dupla borda van. A táblákat egykor két szalagpár kötötte össze. Mérete: 210×150 mm.

15. Csíksomlyó, Ferences Könyvtár: 670

ECK, Johann: *Homiliae*. Pars I–II. Parisiis, apud Galeonum a Prato, 1574. – 8°

Bejegyzések: Címlap (r): Ex libris Joan [nis] Sabarien [sis]. Durum patientia vinco 1595. – Con [ven]tus Csikien [sis] 1664

Kötés²⁵: Fatáblás, vaknyomásos, natur színű bőrkötés, amelynek elő- és háttáblája azonosan díszített. A keretben a megszemélyesített erények görgetője (1. ábra 3.) húzódik, míg a középmezőt a címeres-medalionos görgető tölti ki (1. ábra 4.) három függőleges sorban. A centrum alatt és fölött egy-egy sáv van, melyben az előtáblán fölül az A. T. superexlibris, alul az 1585-ös évszám és apró rozetták láthatók, a háttáblán csak apró rozetták (2. ábra a.). A gerincen három dupla borda van, a gerincmezők üresek. A két fémkapocs hiányzik. Mérete: 175×107 mm. (4. ábra)

16. Csíksomlyó, Ferences Könyvtár: 078

BELLARMINUS, Robertus: *Disputationes de controversiis christianae fidei adversus huius temporis haereticos*. Ingolstadii, 1588, ex Officina Davidis Sartorii. – 2°

Bejegyzések: Címlap (r): Con [ven]tus Csikien [sis] 1664.

Kötés²⁶: Fatáblás, vaknyomásos, barna bőrkötés. Az elő- és háttábla megegyezik. A széleken kandeláber-görgető (9 mm széles) (2. ábra 7.) látható. A második keret a lombdíszes-címeres-medalionos görgetőből adódik (1. ábra 4.). A harmadik keretet és a középmezőt német típusú palmettasor díszíti (2. ábra 6.). A középmezőt a megszemélyesített erények görgetője (1. ábra 2.) veszi körül. Az előtáblán fölül superexlibris: I. K. E. Q. E., alul évszám: 1590 található. A gerincen öt dupla borda van és hat üres mező. Két fémkapocs zárja. Mérete: 350×225 mm.

***

A könyvek világos vagy barna színű bőrkötésben vannak, nagyobb részt vaknyomásosak. A fatáblákat általában két-két kapoccsal, a papírtáblákat pedig két pár bőrszalaggal zárják. Az elő- és háttábla felépítése és díszítése legtöbbször megegyezik. A könyvkötő a táblák szélén egy-két, nagyobb méretű könyveknél három-négy keretet csinált. A táblák centrális elrendezésűek. Feltűnő, hogy e német mintákhoz igazodó görgetős magyar kötések között nincs olyan, amelynek a középmezőjét igazi, a német reneszánsz kötésekben kedvelt figurális lemez díszíti. Mindössze két kötésünk középmezőjébe került lemez (3. és 13. tétel). Ezek ovális mezőjében a Szentháromság, illetve arabeszk fonadékmintás lemezpár látható. A többi kötés középmezőjét kandeláber, német típusú palmetta, vagy címeres-medalionos görgető tölti ki, ritkábban egyesbélyegzők. A XVI. századi német típusú magyar reneszánsz kötésekben gyakran láthatók egyesbélyegzők is, azonban a kötések meghatározásában nincs döntő szerepük. Így

²⁴ ROZSONDAI 1988. 304.

²⁵ MUCKENHAUPT 1993. 9.

²⁶ MUCKENHAUPT 1993. 9.

4. ábra: Csiksomlyó, Ferences Könyvtár: Ltsz. 670 előtáblája (15. tétel)

van ez a CH-jelzésű görgetőkkel díszített nagyszombati kötésekben is: rozetták, egyszerű vagy kettős hárslevelek, virágtövek és liliomok (2. ábra a–h.) található rajtuk. A gerincen lévő bordák száma függ a kötet méretétől (kettő-öt), mindig dupla bordát alkalmaztak. A vizsgált kötések közül a gerincmezőket csak két esetben díszítették (5. és 13. tétel).

A kötések díszítéséhez használt görgetők közül öt CH betűvel szignált (1. ábra 1–5. görgető). A Jézus életéből vett jeleneteket ábrázoló görgető (1. ábra 1.) megegyezik a Haebler-féle repertóriumban a nürnbergi CH-műhely 1. görgetőjével.²⁷ Ennek a nürnbergi műhelynek a szerszámkészletében is találhatóak erényeket ábrázoló allegorikus nőalakok, valamint a gyermek Jézust puttókkal ábrázoló görgetők,²⁸ ezek azonban nem azonosak a nagyszombati CH-kötéscsoport görgetőivel. Haebler két nürnbergi könyvkötőről tartja lehetségesnek, hogy a CH betűk mögött rejtőztek, ezek: Christoph Heusler, ill. Caspar Hermann. Christoph Heusler 1578-ban a céh elöljárója volt, Caspar Hermann 1588-ban elhunyt.²⁹ Az sem lehetetlen, hogy egy harmadik CH-monogramos mesterről van szó, esetleg egy augsburgi metszőről. Az bizonyosnak látszik, hogy az itt tárgyalt kötések mestere egy ideig mindenképpen Nagyszombatban működött.

Nem tudjuk, hogy hogyan került a Felvidékre a Jézus életét ábrázoló CH-monogramos görgető (1. ábra 1.), vagy, hogy mit keres magyarországi könyvtáblákon a németországi kötésekre jellemző, a szász választófejedelmek címereivel díszített (Löwe–Sachsen–Adler–Kur, 1. ábra 4.) görgető. Valószínű, hogy Dél-Németországban vásárolták e görgetőket. Nem ritka a szerszámok adása-vevése. Nagyszombatban Telegdi idejében a magyar és szlovák mellett jelentős lélekszámú német ajkú lakosság is volt, akiknek német nyelven prédikáltak az általuk megvásárolt órában.³⁰ Ezek közül többnek is lehetett pl. kereskedelmi kapcsolata Nürnberggel, Augsburggal és más német városokkal. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy nem tudjuk pontosan, hogy kik dolgoztak Telegdi nyomdájában. Az 1584-re megjelentetett naptár címlapja szerint Valentin Otmar állt a nyomda élén. Ő Silvan Otmar augsburgi nyomdász fia, aki 1541–1563 között Augsburgban apja nyomdokaiba lépve számos reformációs kiadványt, így egy sor Luther-művet is kinyomtatott.³¹ Lehet, hogy neki is menekülni kellett, amikor tiltott könyvek kinyomtatása miatt egy augsburgi nyomdászt elfogtak, s kinvallatásnak vetettek alá. Mindenesetre Otmar Bálint egy ideig Nagyszombatban tevékenykedett. Ő is hozhatott magával különböző szerszámokat, netán könyvkötés díszítéséhez valókat is.

Biztos, hogy a fenti CH-jelzésű kötések Nagyszombatban készültek, méghozzá minden jel szerint a Telegdi Miklós nyomdája mellett működő könyvkötőmű-

²⁷ HAEBLER I. 166. CH-műhely

²⁸ HAEBLER I. 166. CH-műhely 2. és 4. görgető

²⁹ HAEBLER I. 167.

³⁰ BOTH Ferenc: *i. m.* 52–53.

³¹ BENZING, Josef: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*. 2. verb. und ergänzte Auflage. Wiesbaden, 1982. 15, 18. – GULYÁS: *i. m.* 1931. 184.

helyben. – A kötések jellemzője a középmező alatt és fölött húzódó üres sáv, amelybe fölültre a tulajdonos nevének betűi, alulra a kötés készítésének vagy a vásárlásnak az éve került. Olykor e sávok üresen maradtak. A fenti 16 kötés közül tizenegy köteten van superexlibris és évszám:

(3) 1580: MTAK Ráth 37	I P
(1) 1582: OSzK RMK I 122 (2. példány)	C A A A
(2) 1582: Csíksomlyó 0337	M L Z
(5) 1583: Csíksomlyó 332	D B
(12) 1584: OSzK RMK III 148 (1. példány)	G K P
(15) 1585: Csíksomlyó 670	A T
(10) 1589: Sárospatak O 177	L E G
(13) 1590: MTAK RM III 72	M N (Novák Mihály)
(16) 1590: Csíksomlyó 078	I K E Q E (Kutassi János pécsi püspök)
(11) 1590: Csíksomlyó 6170–6171	F I V
(6) 1593: Egyetemi Könyvtár RMK II 16	M B D S

A kötések magyarországi, azaz nagyszombati eredetét további érvek is alátámasztják. A nyomtatványok éppen fele magyar nyelvű, de összesen tizenhárom bőrkötés borít régi magyarországi vagy magyar vonatkozású nyomtatványt. Közülük öt Nagyszombatban, Telegdi Miklós házánál jelent meg (3, 4, 5, 6, 10. tétel), három Semptén (Bornemisza: 7, 8, 9. tétel); Telegdi Miklós magyar nyelvű, *Az evangeliomoknac... magyarazattyanc elseo resze* c. Bécsben 1577-ben megjelent munkájának két példányát (1, 2. tétel) találtuk nagyszombati kötésben; további kettő esztergomi misekönyv, amelyeket 1507-ben és 1513-ban, Velencében, Johannes Paep, illetőleg Urban Kaym budai kiadó jelentetett meg saját költségén (12, 13. tétel); végül a latinul verselő magyar költő, Janus Pannonius összes műveit (14. tétel) Zsámboki János adta ki Bécsben 1569-ben. A csíksomlyói könyvtár 6170–6171. számú ősnymtatványa két kolligátumot, Jacobus de Voragine Strassburgban, 1489-ben megjelent *Legenda aureáját*, valamint Guillelmus Parisiensis postilla-kötetének bázeli, 1488. évi példányát tartalmazza (11. tétel). A könyvet 1985-ben találtuk meg 122 könyvvel együtt a csíksomlyói ferences kolostor falában.³² A restaurálás folyamán a kötet tábláiból az 1590. évre szóló magyar nyelvű kalendárium töredékét emelték ki.³³ A kalendáriumot Valentinus Fontanus szerkesztette, és Pécsi Lukács fordította. Megmaradt az A jelzésű ívfűzet A₂, A₃, A₄ és A₇ levelének töredéke, amelyen a januári, februári és márciusi naptárrészek, valamint ezek képei³⁴ láthatók. A naptárt 1589-ben nyomtatták Nagyszombatban, ugyancsak a Telegdi-féle, illetve a káptalani nyomdában. Az 1590. esztendőre kiadott kalendáriumot és prognosztikont az RMNy 631 száma alatt, a naptársorozat többi tagja alapján mint felté-

³² MUCKENHAUPT 1999. II. 53., II. 57.

³³ Az OSzK RMNy Szerkesztőségének azonosítása.

³⁴ SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században*. Bp. 1961. LVI. tábla.

telezett nyomtatványt vették jegyzékbe. Így töredékünk egyben az RMNy 631 első eddig ismert példánya, unikum (5. ábra).

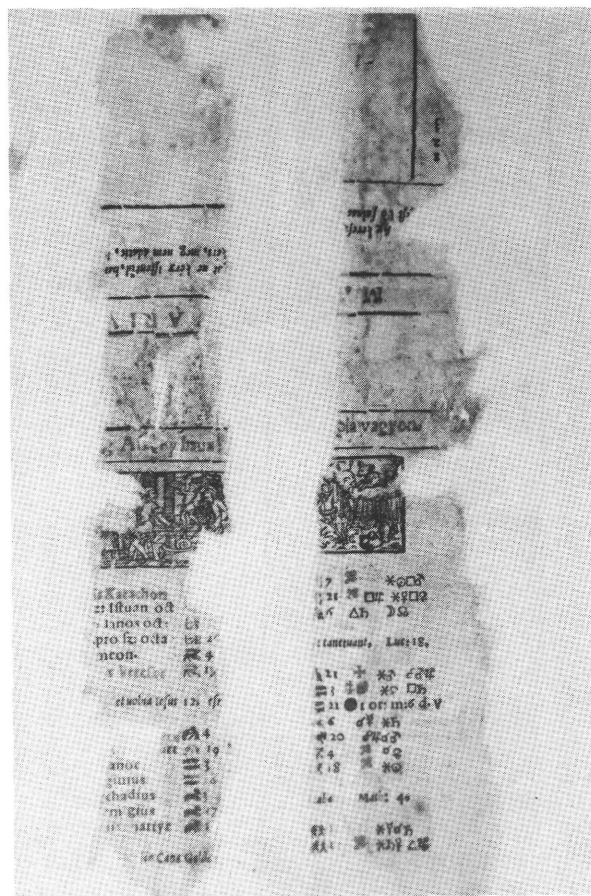
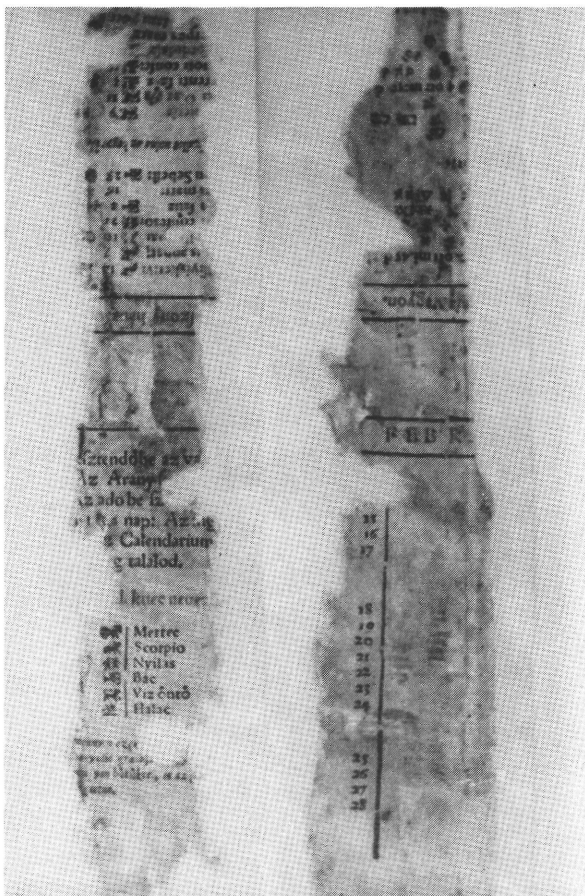
A Janus Pannonius kötet kivételével, a könyvek mindvégig magyarországi vagy erdélyi tulajdonban voltak. Az 1580–1593 közötti superexlibrisek iniciáléit csak két esetben tudtuk feloldani. A 13. tételszámon tárgyalt kötés M N betűi feloldásában a bejegyzés segítette a biztos azonosításban, miszerint Novák Mihály esztergomi kanonoké volt. A csíksomlyói könyvtár 078. számú Bellarminus-mű kötésén (16. tétel) olvasható I. K. E. Q. E. felirat Kutassi János pécsi püspök nevére utal.³⁵ F. I. V-nek két könyve szerepel a tárgyalt kötetek között (4, 11). Nem tudjuk ki áll a betűk mögött (ferences vagy egy világi személy?), de valószínűleg felvidéki könyvgyűjtőről van szó, ugyanis a többi ismert kötetnek egy része is a Felvidékről került Csíksomlyóra.³⁶ A csíksomlyói könyvtárban a XVI. századi magyarországi possesszorokat képviseli még Joannes Sabariensis; 1595-ben az ő tulajdonát képezte Johann Eck 1574-ben, Párizsban kiadott homiliás-kötete (15. tétel). A csíksomlyói könyvtárhoz tartozó köteteknek egy része a XVII. század első felében több székelyföldi gyűjtő kezén volt, és 1664-, ill. 1684-től található a rendház összeírásában: például az 1580-ban kiadott nagyszombati *Ordinariumot* 1605-ben a nyujtói tanító használta, később a könyv Vinczil Mátyáshoz került (5. tétel). A XVII. századi ferencesek közül Zágrábi András (2. tétel) és Somlyai Miklós (4. tétel) csíksomlyói gvardián szerepel egy-egy kötetrel 1642-ben és 1637–1648 között. Mindketten magyarországi kolostorokban is szolgáltak,³⁷ és valószínűleg onnan hozhatták Csíksomlyóra Telegdi Miklós katolikus postilláit.

Sajnos a tárgyalt tizenhat könyv között egy sincs, sem a superexlibrisszel ellátott kötések közt, sem a bejegyzések tanúsága szerint, amely Telegdi Miklósé lett volna. Az ELTE Egyetemi Könyvtárában az eredeti törzsállomány, az ún. 'Antiquissima-gyűjtemény' számítógépre vitt adatbázisában azonban három

³⁵ I[oannis] K[utassi] E[piscopi] Q[uique] E[cclesiae]. – KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom, 1900. 178–181. – SZINYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. VII. Bp. 1900. 531–532. – Könyvtárának más ismert kötetéről: DANKÓ József: *Az esztergomi főegyház kincstára*. Bp. 1880. 164. – SOLTÉSZ Zoltánné: *XVI. századi könyvgyűjtők kötetei a gyöngyösi műemlékkönyvtár antiqua-gyűjteményében*. = Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965–1966. Bp. 1967. 137. – VÁSÁRHELYI Judit: *A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai*. IV. Egyéb, sem Erdélyhez, sem Győrhez nem kapcsolható hazai személyiségek könyvei. = MKSz (96.) 1980. 333, 335.

³⁶ Csíki Székely Múzeum. Csíksomlyói ferences állomány. Ltsz. 674, 1473, 1551, 3865, 6184.

³⁷ Zágrábi András 1624-ben Gyöngyösön, 1628-ban Szokolcán működött. Életrajzi adatait közölte: KARÁCSONYI János: *Szt. Ferencz rendiek története Magyarországon 1711-ig*. I–II. Bp. 1922–1924. II. 223, 267. (a továbbiakban KARÁCSONYI). – GYÖRGY József: *A ferenczrendiek élete és működése Erdélyben*. Cluj–Kolozsvár, 1930. 587. (a továbbiakban GYÖRGY). – Somlyai Miklós 1615-ben Gyöngyösön volt, 1626–1627 között pedig Szegeden hitszónok. Életrajzát közli: KARÁCSONYI I. 453, II. 27, 33–34, 222, 238, 267. – GYÖRGY 562. – MUCKENHAUPT 1999. 41–42.

5. ábra: Az 1590. esztendőre kiadott kalendárium és prognosztikon töredéke (RMNy 631)

olyan könyv szerepel (a 3, 126, és 238. számon), amely Telegdié lehetett.³⁸ Egy ősnymtatvány,³⁹ amely 1994-ben új bőrkötést kapott, az eredetiből kb. egy kis-ujnyi bőrdarab maradt, benne Telegdi saját kezű bejegyzése: 'Nicolai Telegdini plebani'; és két antikva. A Vet. 18/83 jelzeten lévő Szent Jeromos leveleit⁴⁰ tartalmazó könyv XVI. század eleji, szép budai reneszánsz kötésben van. Ez Telegdi Miklós ajándékozta egykori lelki atyjának, Ilosvai Istvánnak, akinek anynyit köszönhetett. A másik antikva⁴¹ egykorú, görgetős, német reneszánsz kötésben van. Ennél kikövetkeztethető, hogy valószínűleg Telegdié volt.

1586–1588 közötti évekből nincs kötésünk. Ez lehet véletlen is, de mutatja azt is, hogy amíg Telegdi halála után a pereskedés miatt 1586 és 1588 között szünetelt a nyomda működése, szünetelt a könyvkötészet is. Ebből pedig arra következtethetünk, hogy a nyomda és a könyvkötőműhely szorosan összetartozott. Mindez összhangban van azzal is, hogy legkorábbi datált kötésünk 1580-ból való (3. tétel), hiszen a nyomdát 1577-ben alapította Telegdi, 1578-ban jelent meg első kiadványa.

További feladatok

A Nagyszombatból Pozsonyba átköltöztetett esztergomi érseki könyvtárat csak 1821-ben szállították vissza Esztergomba, a Nagyszombatban maradt érseki-káptalani könyvtárát pedig 1853-ban, amelyet 1855-re sikerült felállítani. Telegdi a végrendeletében könyveinek csak egy részét hagyta a jezsuita kollégiumra, amely a budapesti Egyetemi Könyvtár legrégebbi törzssanyagává vált, a többi az érsekség tulajdona lett. Életében azonban nagyon sok könyvet adott ajándékba.

1. E tanulmányhoz tehát feltétlenül további, kiegészítő kutatásokat kell folytatni Esztergomban, a Főszékesegyházi Könyvtár állományában, ahol esetleg Telegdi könyveire, illetve további CH-monogramos görgetővel díszített bőrkötésekre bukkanhatunk, s a felmerülő kérdésekre még választ kaphatunk. Az

³⁸ FARKAS Gábor Farkast (Budapest, ELTE EK) illeti a köszönet, hogy adatbázisából kikereste ezeket a tételeket és rendelkezésünkre bocsátotta. Jó próbája volt Farkas működő adatbázisának, hogy 'Telegdi'-re keresvén a possesszorok között, azonnal megszületett ez a három találat.

³⁹ Inc. 427: ANGELUS de Clavasio: *Summa angelica de casibus conscientiae*. Strassburg, Martin Flach, 1491. CIH 199, GW 1932.

⁴⁰ HIERONYMUS, Sanctus: *Aepistolarum libri*. Lugduni, Jacobus Saccon, 1518. Adams J-131. – A bejegyzések: 1. Telegdinus meus mihi dono dedit in die Silvestri pape 1562; 2. St[ep]hani ab Iloswa Archidi[ac]oni cathedralis et canonici Wardien[is] ac Rectoris altaris S[an]cti S[p]iritus in telegdh etc.; 3. Ex dono D[omi]ni Nicolaj Nouak; 4. Collegij Soc[iet]atis Jesu Tyrnaviae Catalogo inscriptus 1623.

⁴¹ Ant. Tur. I. 3: *Ecclesiasticae historiae auctores*. Basileae, Hier. Frobenius et Nic. Episcopus, 1557. (azonos: BNH Cat. A-809) – DÜMMERTH: *i. m.* 132. 12. tétel; a bejegyzés fontosságára nézve: DÜMMERTH: *i. m.* 126.

1968-ban, az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár ősnymtatványaiából rendezett kiállítás katalógusában a 18. és a 22. tételszámon egy-egy CH-monogramos kötést vettek jegyzékbe.⁴² A 22. szám alatt leírt esztergomi misekönyv tulajdonosa Kutassy János szenttamási prépost (= I. K. P. S. T.), később pécsi püspök, majd esztergomi érsek volt, akitől e tanulmányban is van kötetünk (16. tétel). De a győri Székesegyházi Könyvtárban is őriznek könyvet (Szt. Jeromos művei 4–5. kötetét), melyet Kutassy épp Telegditől kapott.⁴³ Nem tudjuk, milyen e könyv kötése.

2. Szükséges volna nagyszombati könyvtárakban is kutatni, amelyhez igen jó kiindulási alapot kínálnak az ottani könyvtáros kollégák, elsősorban Klára Komorová, Helena Saktorová és Vojtech Strelka frissen megjelent, a XVI. századi, mai szlovák könyvtárakban található könyvekről megjelentetett katalógusai.⁴⁴

3. A CH-csoport görgetőinek egy részével később is találkozunk újabb díszítőszerszámok társaságában. Eddig tizenkét ilyen kötésre bukkantunk. Az Egyetemi Könyvtár Inc. 679 jelzetű 1498-ban megjelent esztergomi misekönyve kötésébe bele van nyomva, hogy 'CAPITULAE', az OSzK RMK I. 145/ 1. példány (RMNy 418) is a pozsonyi káptalané volt, a pannonhalmi bencés könyvtár 123 b F 3 jelzetű, 1595-re szóló naptára kötésén a középdísz Pozsony város címere. Kelecsényi Gábor a magyar bibliofilekről írt könyve 231. oldalán közli Thurzó György egyik könyvének szép kötését,⁴⁵ amelynek közepét a CH-csoport Szentháromságot ábrázoló lemezének alig észrevehető utánmetszése díszíti, s amelynek párja az MTA Könyvtára RM I. 8° 48 (= RMK I. 928) bőrkötésén látható. E kötések vélhetően egy pozsonyi műhelyben készültek, de mindenképpen egy új könyvkötőmesternél. A két műhely közötti összefüggés még feltárássra vár, s fontos adalékokkal járulna hozzá a magyar könyv- és művelődéstörténethez.

⁴² *Gutenberg emlékkiállítás katalógusa.* (Az Esztergomi Vármúzeum és a Főszékesegyházi Könyvtár közös kiállítása. Összeáll. KOVÁCH Zoltán és MUCSI András. A kötések meghatározta SZ. KOROKNAY Éva.) Esztergom, Keresztény Múzeum, 1968. – Köszönjük Dr. Köröndy Kingának, az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár kiváló ismerőjének, hogy erre a kiállítási katalógusra felhívta figyelmünket.

⁴³ VÁSÁRHELYI: *i. m.* 335.

⁴⁴ SAKTOROVÁ, Helena – KOMOROVÁ, Klára – PETRENKOVÁ, Emília – AGNET, Ján: *Tlače 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice Slovenskej. I. zv.* Martin, Matica Slovenská, 1993. – STRELKA, Vojtech – KOMOROVÁ, Klára – SAKTOROVÁ, Helena: *Tlače 16. storočia v trnavských knižniciach.* [Martin] Matica Slovenská, 1998. /Generálny katalóg tlačí 16. storočia zachovaných na území Slovenska. Zväzok IX. b./

⁴⁵ KELECSÉNYI Gábor: *Múltunk neves könyvgyűjtői.* Bp. 1988. 231.

MARIANNE ROZSONDAI – ERZSÉBET MUCKENHAUPT

**Nicolaus Telegdi und eine Einbandgruppe mit CH-Monogramm
aus der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts**

Im Jahre 1543, zwei Jahre nach der Eroberung von Buda, haben die Türken die Stadt des ungarischen Erzbischofsitzes, Gran (Esztergom) eingenommen, wonach das Erzbistum nach Tyrnau, Oberungarn (heute in der Slowakei) übersiedelt ist. Viele Leute, Weltliche und Geistliche, Chorherren, männliche und Frauenorden haben sich – auch aus anderen Städten – nach Tyrnau gerettet. Die katholische Kirche wurde aber nicht nur von den Türken, sondern auch von dem sich immer mehr verbreitenden Protestantismus bedroht. Nicolaus Telegdi (1535–1586), der seit 1573 erzbischöflicher Vikar war, hat eine Druckerei in seinem Haus in Tyrnau gegründet, wo er neben anderen, auch eigene Werke, Postillen, ein Ordinarium, Decreta usw. – ungarisch und lateinisch – herausgegeben hat. Er hat den Kampf mit hervorragenden deutschen und ungarischen protestantischen Geistlichen, z.B. Martin Luther oder Peter Bornemisza, aufgenommen, und ihnen die Antwort im Druck gegeben. Telegdi hat das allgemeine Schuhlwesen und die bessere Ausbildung des katholischen Priesterstandes gefördert.

Vor Jahrzehnten hat man schon beobachtet, daß sich eine Gruppe von Einbänden mit gleichen Motiven, Rollen, Platten, Einzelstempeln zu Tyrnau lokalisieren läßt. Die Bücher in den Einbänden haben fast alle eine Beziehung zu Ungarn: Die Drucke sind entweder auf ungarisch, oder stammen aus ungarischen Druckereien, oder von ungarischen Verfassern. Bisher wurden aber diese Einbände nicht systematisch untersucht und eingereiht. Den Verfasserinnen ist es gelungen, sechzehn, mit CH-signierten Rollen verzierte Ledereinbände in den größten ungarischen Bibliotheken und anderswo, und in dem Bestand der siebenbürgischen Franziskaner-Bibliothek in Csíksomlyó zu identifizieren.

Aus der Untersuchung der Einbände läßt sich schließen, daß diese in einer neben der von Telegdi gegründeten Druckerei tätigen Buchbinderwerkstatt gefertigt sein müssen. Mindestens ein Teil der Rollen stammt aus Süddeutschland, sie wurden wahrscheinlich dort gekauft. Auf elf Einbänden von den sechzehn sind Supralibros, d.h. Initialen der Namen der Besitzer und eine Jahreszahl zwischen 1580–1593 zu sehen. Die ermittelbaren Possessoren sind Geistliche, Chorherren und Bischöfe aus Oberungarn oder Siebenbürgen. Aus einem Einband (No. 11) ist ein für das Jahr 1590 in Tyrnau gedrucktes Kalender-Fragment hervorgekommen. Dieser fragmentarische Kalender ist ein Unicum Hungaricum (RMNy 631).

Die Bibliothek des Graner Bistums ist erst im 19. Jahrhundert, zum Teil aus Tyrnau, zum Teil aus Preßburg, wieder nach Gran umgesiedelt worden. Die Untersuchung dieses Bestandes bleibt noch nach. Die Erforschung der mit CH-signierten Einbände soll also fortgesetzt werden.